

АРДЧИЛЛЫГ ЗАЛРУУЛАХУЙ

С.Базарпүрэв

МУИС, УТСОУХНУС,

Улс төр судлалын тэнхимийн зөвлөх профессор

О.Мөнхжаргал

МУИС, УТСОУХНУС,

Улс төр судлалын тэнхимийн багш

Хураангуй:

Ардчиллыг засаглалын жам ёсны хэлбэр хэмээн өргөмжилдөг ч хичээл зүтгэл гаргалгүй жамаараа бий болчихдог тогтолцоо биш юм. Ардчилал бол ард түмний засаглал гэх тогтсон ойлголтоос эхлээд хэвшин тогтсон олон зүйлс түүхэн болон бодит үнэнтэй нийцдэггүй. Ардчилал бол анхнаасаа эдийн засгийн нөөц болон улс төрийн эрх бүхий харьцангуй цөөнхийн засаглал байв. Тэр үедээ хөгжин цэцэглэж байсан ардчилал эрх мэдлийн төлөөх демагогуудын өрсөлдөөнөөр нийгмийн олонхын үндэслэл муутай хүсэл сонирхолд хөтлөгдсөн охлократ засаглал болон хувирснаар мөхсөн түүхтэй. Засаглах эрх мэдлийг эрхшээх хүсэлтэй улс төрийн элитүүд ардчиллыг хөхиүлэн дэмжиж, олон түмнийг итгүүлэх замаар өөрсдийн засаглах боломжийг баталгаажуулсан янз бүрийн хэм хэмжээ, дүрэм журмуудыг ардчилалд шингээсэн. Орчин үед ардчиллын нэр хүндийг унагаж буй олон зүйл эдгээр зохиомол зүйлсээс үүдэлтэйн хувьд тэдгээрийг түүхэн болон учир зүйн үүднээс дахин шинжлэн засаж залруулах цэгийг олж илрүүлэх шаардлагатай юм.

Түлхүүр үгс: ардчилал, демос, демагог, олигарх, элит

Байгальд байдаг хүчтэй нь илүүрхэх дүрэм нийгмийн амьдралд үйлчлэх хэрээр ардчилсан засаглал гэгч нь аяндаа хэрэгждэг жам ёсны хэлбэр биш болох нь тодорно. Энэ байдал нь хүнд оногдуулсан хязгаарлалтын хэмжээгээрээ ялгарах төрөл бүрийн нийгэм-төрийн байгууламжаар хэлбэрждэг. Эсэргүүцэл үзүүлэх чадваргүй олонхыг дарангуйлсан теократ, тиран-дарангуйлагч, монарх-хаант засаглал, импер-эзэнт гүрэн, тоталитаризм, олигарх зэрэг дэглэмийн олон төрлүүд нийгмийн түүхэнд бодитоор оршин байсан.

Байгалийн хууль, нийгмийн жам ёсны бодит байдалд “эргэлт” хийж хүмүүсийн амьдралыг соёлт хэлбэрээр зохион байгуулах гэсэн ардчилсан арга нь ямагт тодорхой эсэргүүцэл, бэрхшээлтэй нүүр тулж байдаг. Ардчилсан хэм хэмжээ орон зайгаа эзэлж, эрэлт хэрэгцээтэй удирдлагын хэлбэр гэдгээ батлахын тулд ихээхэн хүч чармайлт гаргаж байна.

1970-2010 оны хоорондох 40 жилийн хугацаанд тоталитар, авторитар дэглэмээс залхсан олон түмний хүсэл эрмэлзэл амжилт олж дэлхий даяар ардчилсан дэглэм олноор бий болсон. XX зууны эцсээр тусгаар улсуудын 60 хувь нь сонгуулийн ардчилалтай болсон бол XXI зууны эхэнд либерал ардчилал засаглалын хамгийн хүлээн зөвшөөрөгдсөн хэлбэр болов (Фукуяма, 2014). Ардчилах үйл явцын амжилт нь ардчилсан хэм хэмжээ, үнэт зүйлстэй, эрх эрх чөлөөтэй, хангалуун амьдралтай нийгэмлэг үүсэн бүрэлдэхэд нөлөөлсөн. Мэдээллээр хангагдсан чөлөөт иргэдээс бүрдсэн нийгэм төлөвшиж байгаа нь ардчилал бэхжихэд үлэмж хувь нэмэртэй ч эдийн засаг, нийгэм, соёлын ялгаа ихэссэн нь ардчилсан дэглэмийн үйл ажиллагаанд шинэ саад бэрхшээлүүдийг учруулж байна. Ардчилсан засаглалын үндсэн нөхцөл нь иргэд өөрсдөө амьдралаа аваад явчих нөхцөлийг бүрдүүлж, эрх ашигтаа үйлчилдэг засаглалыг сонгон үйл ажиллагаанд нь хяналт тавих нөхцөлийг хангах явдал юм (Даль, 2004).

Ардчилж буй дэглэмүүдийн хөгжлийн хэтийн төлөв хүндрэлтэй нөхцөл байдалд байна. Дэвшилт үзэл, рационал институтчилэл, улс төрийн элитийн төлөвшил эхлэл шатандаа яваа, ардчиллын үнэт зүйлс, засаглалд оролцох хэрэгцээ иргэдийн ухамсарт гүйцэд суугаагүй, өмнөх нийгмийн улс төрийн соёл хадгалагдсаар байна. Тиймээс ардчилал засаглагчийн алдаа, хүмүүсийн өмнө тулгамдаад байгаа асуудлыг үр өгөөжтэй шийдвэрлэх чадваргүй улс төрийн систем хэмээн иргэд сөргөөр хүлээж авдаг.

Хэрэв хүмүүс үгийн утга дээр ойлголцож чадвал маргалдах зүйл үгүй болно хэмээн Рене Декарт (1619) тэмдэглэсэн байдаг. Бид олон зүйлийг зөрүү ойлгодог. Хойд Солонгос, БНХАУ-д улс төрийн ганц нам байдаг гэж, АНУ-ын ерөнхийлөгч бүх нийтийн саналаар сонгогддог гэж, Израиль, Балтын тэнгисийн орнуудад бүх нийтийн сонгуулийн эрх хангагдсан гэж, Канад, Австрали улсын тусгаар тогтнол эргэлзээгүй гэж бодон бодит байдлыг анхаарч, анзааралгүй орхидог. Үүнтэй нэгэн адил ардчиллын мөн чанарыг эндүүрэн ойлгох хандлага түгээмэл байна.

Эргэцүүлэн тунгааж үзвэл ардчиллын нэр хүндийг унагаж буй зүйлс голдуу түүний анхны шинжээс гажиж хожим зохиомлоор бий болгосон зүйлстэй холбогдоно. Тэдгээр нь улс төрийн эрх мэдэлтэйн өөртөө ашиг хонжоо олох зорилготой, нийгэмд тулган хүлээлгэсэн үзэл суртал болон хувирсан.

Түүхэн утгыг тодруулахуй

Эртний грекийн "демократ" гэдгийг "ард түмний засаглал" хэмээн зохисгүй ойлгоод удаж байна. Тухайн үеийн грекүүд ард түмнийг "этнос" (орчин цагийн "үндэстэн" гэх ойлголттой ойролцоо), хүн амыг "попүлүс" хэмээн тэмдэглэж байсан бол "демос" гэдэгт зөвхөн улс төрийн эрх бүхий чөлөөт хүмүүсийг багтааж байв. Афины хүн амын ердөө 10-15 хувь нь л демос-т багтаж байснаас (Даль, 2004) үзвэл "демократ" нь ард түмний бус эрх бүхий цөөнхийн засаглал байв. Микений эрин үед хааны ордонд татвар төлдөг тосгоныг дема гэдэг байсан ба тэргүүнээ санал хурааж сонгодог, өөрийгөө мэдэж удирддаг нийгэмлэг буюу өөртөө удирдах ёс анх тэнд бүрэлджээ. Харин томоохон полис үүссэнээр язгуур угсааны ялгаа гарч энгийн ард сонгох, сонгогдох боломжгүй нөхцөл үүссэнээр ардчилал зүсээ хувиргаж эхэлсэн байдаг.

МЭӨ 490 оны үед Эртний Ромд эзлэн авсан нутгуудаас шилжиж суурьшсан нийтийн газар эзэмших эрхгүй, улс төрийн эрх эдэлдэггүй "плебс" буюу жирийн ард гэсэн тодотголтой хүмүүс (хожим патрицаас бусдыг нь тэгж нэрлэж байв) хүн амын чухал бүрэлдэхүүн болж, улмаар тууштай тэмцэсний эцэст улс төрийн эрх эдлэх болсон.

Нийгэмд "кастын" систем бүрэлдэж засаглах эрх цөөн тооны хүний гарт орсон нь эрт үеэс улбаатай. Чухам плебчүүд патрицыг буулган авч, улс төрийн эрхээ эдлэх болсон шиг мэргэн арга ухааныг "нээх" нь ардчилал хэрэгжихэд чухал ач холбогдолтой ажээ.

Аристотель монарх, аристократ, полити гэсэн зохист дэглэмүүдийн зэрэгцээ хаант засаглалыг гажуудуулсан тиран, аристократ засаглалыг эвдсэн олигарх, политиг завхруулсан демократ "засаглал" гэж байдгийг анхааруулсан. Зохистой дэглэм ард түмэнд үйлчилдэг бол гажсан хэлбэр нь засаглагч этгээдүүдэд ашигтай байдаг гэжээ.

Демосууд нийгмийн тулгамдсан асуудлыг шүүн хэлэлцэж, шийдвэрийг шууд гарган хэрэгжүүлдэг байсан. Зарим үйл ажиллагаанд тэд ээлжлэн шодож эсхүл шавга гүйлгэн оролцдог байв. "Шавга орхих нь ардчилсан байгууламж, сонгууль хийж эхлүүлэх нь эсрэгээрээ олигарх юм" гэж Аристотель "Улс төр" гэсэн бүтээлдээ тэмдэглэсэн (Аристотель, 2006).

Периклийн үед цэцэглэж байсан афины ардчилал түүнийг залгамжилсан демагогуудын үед уруудан доройтсон. "Демагог" гэдэг нь нийтийн сайн сайхныг чухалчилсан рационал үг, үйлдлээс илүүтэй өөрсдийн эрх мэдэл, хувийн сонирхолдоо хөтлөгдөж олонхын сэтгэл хөдлөл, айдас, бардамнал, аминч үзлийг өдөөсөн худал мэдэгдэл, уран яриагаар удирддаг хүмүүсийг хэлдэг. Демагогуудын үйлдэл дайн тулаан, эмх замбараагүй байдал, харгис дарангуйлагч, олонхын дарангуйлал зэргийг бий

болгосноор Афины ардчилал мөхсөн түүхтэй. Тиймдээ ч анх "демосын удирдагч" гэх эерэг утгатай байсан "демагог" гэх үг өдгөө эсрэг утгатай болжээ.

Платон, Аристотель нар демократ засаглалыг демагогууд болон ард түмний ухамсаргүй, буруу шийдвэрээр ажилладаг охлосын засаглал хэмээн жигшиж байв. Түүнчлэн Иммануил Кант ардчиллыг "бүгдийн" шийдсэн зүйлтэй санал нэгдээгүй хэсгийг албадан дагуулдаг дарангуйлал (Kant, 1983) хэмээсэн нь бий.

Ардчиллыг бүтэмж муутай хэмээн үзэх хандлага нэн эртнээс байсан ба үр өгөөжтэй эсэх нь олон хүчин зүйлээс хамаардаг.

Нийгэм бүлгүүдэд хуваагдан, үзэл баримтлал ялгаатай болж, хоорондоо өрсөлдөж, нарийн ээдрээтэй эсрэг тэсрэг бодолтой, ижил төрлийн бус бүтэцтэй хүмүүсээс бүрдсэн ч шаардлагатай үед нэгдэж нийлдэг. Үүнийг эв зүйгээр зохицуулах механизмын хэрэгцээ шаардлага ямагт урган гардаг. Аль нэг бүлэглэл бусад бүлэгтэй тэмцэлдэн засгийн эрхийг авч өөрийн үзэл суртал, байр сууриа тулгахдаа түүнийгээ "ард түмний" санаа бодол гэж томъёолдог. 51 хувийн санал авсан бүлэглэл засгийн эрхийг авч "олонхын ардчилал" давамгайлсан хувилбар тогтдог ч 51, 49-н алинд нь хэр олон сайн, муу хүмүүс хамаарч байгаа бол гэсэн асуултыг араасаа дагуулдаг.

Ардчилал дахь цөөнхийн ноёрхол

Засаглах эрхтэйгээ үндэслэх шаардлага бүх л цаг хугацаанд улс төрийн элитийн өмнө тулгарч байсан. Засаглалын асуудал яригдах эхэн үед тэд "шилдэг нь улс орныг удирдах эрхтэй" гэсэн улс төрийн номлол, уриа дэвшүүлсэн. Улмаар шилдгээ тодруулахдаа "сонгогдсон нь удирдах эрхтэй" болсон. Ийнхүү нийгэм улс төрийн тавцанд ардчиллын хэрэгцээ шаардлага элитүүдийн эрх мэдэлд хүрэх, түүнийгээ хадгалах сонирхлоор хөшүүрэгдэн улам идэвхэжсэн.

Энэ явцад жирийн ард олныг хэрсүү ухаантай, мэдрэмжтэй, чадвартай тул засаглагчид тавих шаардлагыг бүрэн хангасан зохистой хүнээ сонгож чадна гэсэн итгэл үнэмшлийг тасралтгүй бадрааж байдаг. Хаалттай кастын системд элит сонгогдох эрхээ хуваарийн дагуу ээлжлэн хүртдэг байсан нь өнөөгийн сонгох, сонгогдох эрхээр бүрэн, тэгш хангагдаж, үндсэн хуулиар хүртэл баталгаажуулсан нийгэмд ч хадгалагдсан хэвээр байна. Материаллаг (мөнгө, санхүүгийн дэмжлэг) болон бусад нөөцөөр давуу нь сонгуульд нэрээ дэвшүүлж, ялалт байгуулах боломжтой болохоос энгийн иргэнд угтаа тэрхүү боломж хаалттай хэвээр байна.

Түүнчлэн орчин үеийн сонгууль нь пиаршикудын дэглэсэн жүжгийн зохиолын уралдаан болж ялалт байгуулах нь үнэмшилтэй тархи угаах чадвараас ихээхэн хамаарах болов. Эдийн засаг, нийгэм улс төрийн нөхцөлийн бодит байдлыг мэдэхгүй олон түмэн сонголт хийхэд нэн бэрх юм. Тэд бэртэгчин улс төрийн хүчний үйлдлүүд, тулгамдаж буй асуудлыг тэр болгон мэдэхгүй, намуудын дэвшүүлсэн сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрийг үнэлэх дүгнэх чадвар хомс байдаг. Улс төрийн мэтгэлцээн хийдэггүй, хийсэн ч мэхлэх гэсэн болхи арга хэрэглэсэн шоутай сонгогч нүүр тулдаг.

Улс төр хийх, түүнд оролцох нь аль ч төвшинд өртөг өндөртэй ажил тул хүн амын хөрөнгөтэй хэсэг л уг ажилд түлхүү оролцдог. Эртний Грект чөлөөт иргэд нь бараг бүгд боол эзэмшигч байсны хувьд ахуйн бэрхшээлд түүртэлгүй хэдэн өдрөөр чуулганд оролцох боломжтой байсан. Эртний Ромын болон хожмын Италийн хотууд дахь Бүгд найрамдах засаглал ч мөн адил газар голдуу хөрөнгө эзэмшигч хязгаарлагдмал хүрээнийхэн л оролцдог засаглал байв (Даль, 2004). Улс төрийн өндөр өртгийг төлөн засгийн эрхэнд гарч нийгмийн нөөцийг хуваарилах эрх мэдэлтэй болсон улс төрийн элит жирийн ардаар хэрхэн засаглахаа заалгаж, тэдэнд хянуулж ажиллахаас илүүтэй өөрийн байр сууриа хадгалж, ашиг хонжоондоо хөтлөгддөг аж. Улс төрийн элитүүд өнөөгийн байр сууриа эцэг эх, ивээгчээсээ (патрон) өвлөн авсан нь түгээмэл бөгөөд дээш гарах гэж ядарч зоволгүйгээр тэнд төрж, бойжсон байдаг. Бохир, жигшүүртэй ажлын дийлэнхийг тэдний дээд үеийнхэн өмнөөс нь хийсэн байх нь ч бий. Тэдний элитар зан суртахуун, онцлог соёл, үйл байдал, хэл яриа нь нийгмийн бусад хүмүүстэй ижилсэх бараг боломжгүйгээр бүрэлдэн тогтсон, өөр ертөнцийн хүмүүс байх нь элбэг.

Олон түмэн элит клубт байнга сөргөж байдаг ч тэд эрх мэдлээс хагацахыг хүсдэггүй. Төрийг эрхшээх, нийгмийн дэг журмыг дэглэх удирдлагын аливаа систем олигарх элитар загвартай. Тиймдээ ч тэд ард түмний "зарц" гэхээсээ илүүтэй ард түмнийг өөрсдийн зорилгодоо бүрэн дүүрэн ашиглахыг боддог. Өнөө үед олигарх цөөнх ардчиллыг дэвшилтэд, тун сайн систем хэмээн магтаж "шууд", "төлөөллийн", "зөвшилцлийн" зэргээр өргөжүүлэхийн зэрэгцээ өөрийн сонгогдох, санасандаа хүрэх боломжуудыг бататган шигтгэж байдаг. Олонх ч түүнд итгэх шинжтэй.

Ардчиллын өлгий гэгдэх улсад сонгогчид нь ерөнхийлөгчөө шууд сонгож чадахгүй төлөөлөгч сонгогчоор дамжуулан сонгох эрхээ эдэлдэг. "Буруу" хүнээ сонгогчхож магадгүй хэмээсэн болгоомжлол уу? Сонгогчид саналаа дэвшүүлсэн төдий, харин тэдгээр төлөөний нөхөд түүнийг нь сонгож ч болдог сонгохгүй ч байж болдог аж. Ийм тохиолдол тухайн улсын түүхэнд нэг бус удаа гарч байсан. Тийм бол энгийн иргэдийн санал, сонголт хийх нь дэмий цаг үрсэн, хий хоосон гэлтэй ажил болж байгаа бус уу. Түүнчлэн улс гүрний сонгуулийн хороо, ялангуяа орон нутгийн хороод "эзэндээ" ээлтэй санал тооллого хийдэг нь нууц биш болоод удаж байна.

"Ард түмний засаглал" гэсэн тунхаглал чихэнд чимэгтэй сайхан сонсогддог ч уг үзэл нэлээдгүй хоосон чанартайг анзаардаггүй хүмүүс түүнд итгэж, ардчиллын зарчимд нийцэн сонгуульд оролцож байгаагаа улс орныг удирдаж байгаатай андуурдаг. Улс орныг удирдахад тусгай эрдэм боловсролтой хүчин хэрэгтэй төдийгүй нийтлэг сайн сайхныг хангахад эрмэлздэг байх шаардлагатай. Ардчилсан зарчмыг хэрэгжүүлэх хүрээнд дээрх шалгуур хангаагүй нөхөд засаг барилцах жам ёсны эрхтэй хэмээн нийгэм, эдийн засгийн асуудлыг шийдэх нь афины ардчиллыг мөхөөсөн демагогуудын үйлдлийг санагдуулам гамшигт уршиг дагуулах болов. Тухайн дэмийрэл өнөөдөр улс төрийн үзэл санааны том ололт гэгдээд байгаа юм.

Нийгмийн хөгжлийн хувилбарыг ард түмэн тодорхойлж шийддэг хэмээн хөөрөгдөхийн ард олигархын засаглал байх нь элбэг. Олигархууд элдэв янзын эрх, эрх чөлөөний үзэл баримтлал номлон, нийгмийн зөрчил мөргөлдөөн дээр дөрөөлөн улс орны хэтийн хөгжлийн асуудлыг шийдвэрлэх нэрээр тодорхой бүлэг баячуудын хөрөнгийг арвижуулж байдаг. Тэд өөрийн эрх ашигт тохирсон нэг нэр дэвшигчийг сонгон түүний сонгуулийн компанит ажлын хөлсийг төлж, ямар нэгэн асуудлыг шийдвэрлэнэ гэсэн гэнэн итгэл сонгогчдод төрүүлдэг. Итгэл үнэмшил, хүлээлт нь хөсөрдсөн сонгогчид сонголтдоо урам хугарч бухимдлаа гаргахдаа дараагийн санхүүгийн чинээлэг далд бүлэглэлийн төлөөлөлд найдах тавилантай үлддэг.

Ийм замаар ардчилсан засгийн эрх баригчид өмч баялаг эзэмшигч олигархуудын гарт орж түүний гаргасан шийдвэрийг даган гүйцэтгэгч болж хувирдаг. Парламентад мэргэжлийн бус хүмүүс суурьшиж, эзнийхээ дохиураар товчлууур дарж дүр эсгэхээс өөрөөр үнэндээ юу ч шийддэггүйг нийгэм гадарлах болсон.

Ардчиллыг дэмжигчид хүн өөрийнхөө хувь заяаны эзэн байх учиртай гэсэн итгэл үнэмшилд захирагддаг. Гэтэл мэдлэггүй, мэргэжлийн бус нөхдийн гаргасан шийдвэр хууль болж бусдын хувь заяаг жолооддогт хамаг учир байна. Охлосууд болон демагогуудын дунд нийгэм бүхэлдээ хохирдог. Олонхын санаа бодол гэсэн тунхаглалаар эрүүл саруул бодолтой цөөнгүй хүнийг хохироох үйл явц өнөөдөр явагдаж байна. Олон нийтийн санал асуулга, хэлэлцүүлэг нэрийн доор хүмүүсийн сонирхдоггүй, мэддэггүй, мэдэх албагүй асуудлаар санаа бодлыг нь сонссон нэртэй өөрсдийн санаархлыг халхавчлан гүйцэлдүүлэх хуурмаг зүйл ч олшров. Засаглагч олигарх олон нийтийг аргалахын тулд боловсрол, мэдлэг нимгэн байлгах, бие хүнийг доройтуулах "соёлыг" түгээх сүлжээг бий болгож, эдгээрийн тусламжтайгаар өөрт заналхийлсэн улс төрчид, засгийн газрын нөхдийг намнах хэрэгсэл бүтээсэн.

Эгэл хүмүүс улс төрийн философи яриад суух зав, боломж байдаггүй. Мөнгө олж, гэр бүлээ тэжээх нүсэр хүнд ажилд нухлагддаг. Тэгэхээр "ардчилсан зарчим" нь демагогуудын байнгын нөлөөнд автсан олон түмний ааш авирт тулгуурлан охлократ хэлбэрээр хэрэгжих болдог. Элитүүд олон түмний мэдэлд орж барьцаалагдах сонирхолгүй

тул эсрэгээр олон нийтийн санал бодролыг хянаж, удирдан чиглүүлэх аргачлалыг боловсруулан ашиглахад хөрөнгө хүчээ зардаг. Үүний үр дүнд ард түмний хүсэл сонирхлыг тэд хэлбэржүүлэн тодорхойлж, улмаар ард түмний нэрийг барин өөрсдийн сонирхлоо гүйцэлдүүлэх боломжтой болдог.

Эргэцүүлэх чадвартай хэн ч ардчиллын ард худал хуурмаг зүйлс олон “шигдсэнийг” мэдэх болсон. Гэлээ ч энэхүү эргэлзээг саармагжуулах хүчирхэг хөтөлбөрүүд, сүрдэм дуу хоолойг тасралтгүй ажиллуулж байдаг. Ийм хуурамч ардчиллын цаана олигархуудын тогтоосон тоталитар дэглэм нуугддаг ба ард иргэдийг хүлцэнгүй, дуулгавартай, тэвчээртэй байлгаснаар тэдний ноёлох байр суурь хадгалагдаж байдаг.

Тоглоомын дүрмийг бүтээгч элит сонгуульд ялалт байгуулахад дөхөм байдаг. Ингэхдээ тэд өрсөлдөгч хүчний оюуны чадварыг хомсдолд оруулах, ард олноос бодит мэдээллийг нуун дарагдуулах, төөрөлдүүлэх, тэднийг өөрт ашигтайгаар "гэгээрүүлэх" зэрэг үйлдэл гаргах нь түгээмэл байдаг.

Түүнчлэн засаглагч элитийн хэрэгжүүлдэг нэг ажиллагаа нь иргэдийг нийгмийн хэлтэрхийд хувааж, захиран удирдахад чиглэдэг. Хоорондоо хүч үзэн тэмцэлдээд байдаггүй ч тэдний дунд тулга тойрсон явган хэрүүл маргаан тасардаггүй. Тэдний иймэрхүү үр ашиггүй, утга учиргүй тэмцэл, хуурмаг ялалтыг эрх баригч өөрийн санхүүжүүлж, хянадаг мэдээллийн хэрэгслүүдээр сурталчлан дэвэргэдэг.

Улс төрийн эрх баригч түүний намд удаа дараа хууртан, хохирсон иргэд сонгуульд эсрэг хүчинд нь саналаа өгч түүнтэй хариуцлага тооцох ганц аргатай. Гэтэл тэрхүү эсрэг хүчин нь эрх баригчтай тохиролцоонд хүрсэн бол сөрөг хүчин болж чадах уу.

Хараат бус, бие даагч нэр дэвшигчдэд итгэл үнэмшил үзүүлэхэд бэрх байдаг. Тэд сонгуулийн ажиллагааны нэг хэсэг болж, жүжгийг сонирхолтой болгон, ардчиллыг амьд байгааг итгүүлэх боломж олгох нь бий. Бие даагчид өөрийнхөө төлөө ажиллаж байгаа мэт боловч эрх баригч улс төрийн хүчийг шүүмжилж, эсэргүүцлээ илэрхийлсэн сонгуулийн саналыг "хулгайлж", засаглагч намын олигарх бүлгийн эрх ашиг сонирхолд үйлчилж, шан харамжаар тэдний төлөө бохир үйлдэл хийх нь түгээмэл.

Зөвхөн манайд ийм журамгүй улс төр, шударга бус улс төрийн сонгууль хийгддэг, бусад улс оронд ардчилал жинхэнэ утгаар хэрэгждэг гэвэл худал. Мэхлэх хэмжээ, хязгаар, улс төрийн технологийн боловсруулалт нь өөр гэхээс үндсэндээ адил юм.

Улс төрийн сайн зохиолоос улс төрийн сайн жүжиг бүтдэг. Олон зууныг дамжин АНУ, Англи зэрэг орнуудад хоорондоо өрсөлдөж буй мэт хоёр намын систем тогтож ирсэн. Эдгээр намуудаас гадна улс төрийн олон нам байдаг. Онолын хувьд тэдгээр намуудаас алин ч засгийн эрх авч болох ч тухайн улсын түүхэнд тийм тохиолдол гараагүй. Дээрх хоёр нам улс орны улс төр, нийгэм, эдийн засгийн уур амьсгалыг тодорхойлогч улс төрийн эрх баригч олигарх бүлгийн арга ухаанаар бүтээгдсэн. Хоёр намын системийг хуульчлан тогтоох нь эрх мэдлээ алдахгүй байх найдвартай баталгаа болдог.

Улс төрд ард түмнийг оролцох боломжоор хангадаг гэж үздэг ардчилсан "систем" анхнаасаа эрх баригч чинээлэг давхаргаар зохиогдсон ба ард түмний тусад бус элит олигархийн эрх ашигт нийцүүлэн бүтээгдсэнийг дээр дурдсан.

Олон жарныг дамжин засгийн эрхийг эзэгнэхийн төлөө отог, омог, кланы хооронд цус урсгасан ширүүн тэмцэл өрнөж ирсэн, өнөөдөр ч эл дайн үргэлжилсэн хэвээр байна. Засаглагчийн сэнтийд суух сонирхолтой, баялагтай, өрсөлдөх чадвартай хүчний тоо нэмэгдсэн тул тэд засгийн эрхэнд гарах шинэ систем зохиосноо "демократ" хэмээн нэрийдсэн. Өмнөх харгис аргаа засварлаж, хэрцгий хэрэгслээ өөрчлөн засгийн эрхэнд гарах хуучин хэлбэрээ сонгууль нэртэй өөр нэг залиар солин ард олныг түүндээ татан оролцуулж хамтран засаг төрөө байгуулсан мэтээр нийгмийг хуурсан. Засагт гомдоцгоосон иргэдийг өөрсдөө сонгосон гэж тавлаад, дараагийн сонгуулиар зөв, сайн хүнээ сонго, тэр болтол илүү хэрсүүж хэмээн ам тагладаг.

Аристотель албан тушаалыг шүүн, хуваарилахын тулд иргэд нэгнийгээ мэддэг байх хэрэгтэй гэжээ. Охлос эгэл борчуул өөрийнхөн өгсөн саналаар сонгогддог гэсэн гэнэн бодол тээж явдаг. Үнэндээ сонгуульд “санал” өгдөг өөр хүчин зүйл бий. Юуны өмнө олон нийтийн

мэдээллийн хэрэгслээр дамжуулан сонгогчдын тархийг угаасан үзэл суртал, ухуулга мөн хуурамч өгөгдөл, бодит байдлыг дарагдуулсан байдал сонголтод нь нөлөөлсөн байдаг.

Ардчилал хуурах арга хэрэгсэл болдог гэдгийг батлах нэг жишээ нь сул хөгжилтэй орнуудад демократ үйлдлийн систем заримдаа айхтар гацдаг. Түүнээс гарах дотоод нөөц бололцоо байхгүй эсхүл хүрэлцэхгүй тохиолдолд гаднаас дэмжлэг хүсдэг. Ялангуяа бусдын хэрэгт хошуугаа дүрэн ашиг хонжоо олоод амташсан хүчирхэг гүрэн "тусламжийн" гараа харамгүй сунгадаг.

Демократ удирдлагыг арчаагүйд тооцохтой хамт бусад хэлбэрийг түүнээс ч доор гэсэн яриа байдаг. Харин улс төрийн эрх баригчид түүнийг сайн хэмээн үздэг нь тэдний эрх ашигт бүрэн нийцсэн байдагтай холбоотой юм. Тэгэхээр демократ гэдэг цөөнх олонхоо захирах гэсэн эрт үед байсан анхдагч санаагаа огт алдаагүй байна. Засаглал ерөнхийдөө олигарх, тоталитар диктатурт шинжтэй байдаг. Сонгодог диктатур ил тод, ойлгомжтой байдаг бол ардчиллыг хэлбэрдэх үед эрх баригчид муу чанар, далд санаагаа нууцалж нийгэмд илүү хортой хэм хэмжээ, дэглэм болгодог.

Ардчиллын талаар нэг иймэрхүү төсөөлөл, бодит нөхцөл байдал өнөөдөр үүсэн үүнийг засаж, залруулах мөн нийт иргэдийн бодит сонирхолд тохирсон удирдлагын системийг олж тогтоох ажил судлаачдын өмнө тулгараад байна.

Ардчиллыг залруулах асуудал

Демократ үнэт зүйлс дээр тулгуурласан улс төрийн систем нь нийгмийн өмнө тулгамдаад байгаа асуудлыг үр дүнтэй шийдвэрлэх бололцоотойг тэмдэглэхийн зэрэгцээ ардчиллын боломжийг хэт үнэлэх нь тухайн системийн үнэт зүйлс, улс төрийн байгууламжийг басамжлан эгдүүцэх үр дагаварт хүргэж болзошгүй хортойг анхаарах хэрэгтэй.

Ардчилсан дэглэмийн талаарх төсөөлөл тун энгийн ойлгомжтой, урьдчилан мэдэх боломжтой байдаг. Нийгэм рүү хандан үзүүлэх улс төрийн бодлого нээлттэй, ил тод байдаг нь эдийн засаг, нийгэм ба соёлын хөгжилд зайлшгүй хэрэгтэй улс төрийн тогтвортой нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Ардчилсан институт төлөвшин хөгжих ач холбогдлыг чухалчлан, хүлээн зөвшөөрснөөр уг улс төрийн үзэгдлийг судлахад эрдэм шинжилгээний нийгэмлэг ихээхэн хүч чармайлт гаргаж байна.

Өнөөдөр ардчилал гэдэг нь хүмүүн төрөлхтний хүлээн зөвшөөрсөн цорын ганц загвар хэмээн ойлгож болохгүй юм. Ардчиллаас гадна олон нийтийн зүгээс дэмжлэг авсан улс төрийн систем байсан. Ардчиллын чанар, тогтвортой байдлыг ойлгомжтой, ийм л байх ёстой зүйл гэж үзэх нь алдаатай гэдгийг ардчиллын хөгжил дэвшлийн хувьсал гэрчилсэн.

Орчин үеийн нийгмийн эрэлт хэрэгцээг хангах чадвартай арга хэрэгслийг олж нээсэн цагт ардчилал нийгмийн амьдралыг зохион байгуулах хувьсах чанартай хэлбэр гэдгээ харуулж чадна. Ардчилсан систем өөрийг нь бүрдүүлдэг харилцан шүтэлцээтэй үндсэн элементээс бүтэж, өөрийгөө нөхөн үйлдвэрлэж байдаг харьцангуй хаалттай тогтолцоо бөгөөд өөрийн хил хязгаарыг тогтоож, бүтцээ зохион байгуулдаг.

Өнөө үед улс төрийн системд тавигдах шинэ шаардлага үүсэж түүнийг судлах, хариу барих асуудал судлаачдын өмнө тулгараад байна. Ардчилсан систем үүсэх нөхцөл хэрэгтэй, эсвэл шаардлагагүй гэсэн маргаан судлаачдын дунд байдаг. Өдий хүртэл ардчилсан үйл явцын нэгдсэн хууль бүтээгдээгүй нь эл процесс субъектив шинжтэй гэдгийг баталж байгаа гэлтэй.

Улс төрийн институт нарийн төвөгтэй бүтэцтэй орчин цагийн тасралтгүй өөрчлөгдөж буй нийгмийн нөхцөлд дасан зохицохын тулд бүтэц, үүргээ байнга боловсронгуй болгож, үргэлж хувьсаж байдаг билээ. Институтжих үйл явц ардчиллын дотоод мөн чанарын илрэл. Институт гэдгээр нь тодорхойлогдох явдал чухал ба ардчиллын суурь зарчим болдог онцлогтой.

Нийгмийн эрх ашигт нийцсэн хариуцлагатай улс төрийн бодлого явуулах зорилготой засаглалын институтэд шийдвэрлэх нөлөө үзүүлэх иргэнийг төлөвшүүлэх

ардчилсан институт бол улс төрийн оролцоо юм. Энэ институтийн улс төрийн олон ишт үзэл, эрх зүйт төр улсын тогтолцоо зэрэг нь тухайн институтийн үр ашигтай үйл ажиллагаа явуулахад шаардлагатай нөхцөл болно. Иргэдийн зүгээс гүн гүнзгий, өргөн суурьтай дэмжлэг үзүүлэхээс ардчиллын тогтвортой байдал шууд хамааралтай гэдэгтэй дийлэнх судлаачид санал нэгтэй байдаг. Олонхын зүгээс хүлээн авахгүй байгаа тохиолдолд ардчилал амьгүй л гэсэн үг.

Удаан хугацаанд олон түмний итгэл үнэмшлийг олж чадахгүй тохиолдолд ардчилсан улс төрийн дэглэм дэмжсэн цөөн тооны хүмүүсээ алдах аюултай төдийгүй мөн оршин тогтнох нөхцөлгүй болох талтай. Хүн амын өргөн хэсгийн сонирхлыг илэрхийлж байж л улс төрийн дэглэм ардчилсан гэж нэрлэгдэх учиртай. Улс төрийн элит эрх дархтай цөөнхийн бус нийгмийн олонхын эрх ашигт нийцүүлэн нийгмийг удирдах албатай. Энэ нь хүн бүрийг адил үнэлэхээс эхэлдэг. Тиймээс баян чинээлэг, авьяастай гэдгээс хамаарахгүй бүх иргэдэд амьдрах соёлтой нөхцөлийг бүрдүүлэхийн төлөө бодлого боловсруулж, улс төрийн шийдвэр гаргах хэрэгтэй.

Иргэний нийгэм нь ардчилал оршин байх таатай орчин. Идэвхтэй, санаачилгатай иргэн байгаа цагт ардчилал үр бүтээлтэй тогтнох баттай суурь болж чадна. Хөгжсөн иргэний нийгэм нь нийгмийн улс төрийн болон иргэний идэвхийн эх сурвалж ч, үр дагавар ч болдог.

Иргэний нийгэм үүсэн бүрэлдэх үйл явц хувь хүн ба цөөнхийн эрхийг хүндэлсэн, улс төрийн хүлээцтэй байдал, нийгмийн хариуцлага зэрэг дээр суурилан тогтсон ардчилсан уламжлал, соёлыг төлөвшүүлэх асуудалтай илүү холбогдох ажээ. Иргэний нийгмийг хаа нэг газраас "зээлж" авчрах бус үндэстний уламжлал, соёлд тулгуурлан эдийн засаг, улс төр хөгжихийн зэрэгцээ, хүн амын амьжиргаа дээшилж, ард түмний ухамсар өссөнөөр бүтээгддэг байгууламж билээ.

Өнөөдөр орчин цагийн ардчиллын хөгжилд хүндрэл учруулах үйл явц шинэ өнгөөр тодрон гарч ирсээр байна. Даяарших процесс улс орны дотоод хэрэгт хөндлөнгөөс оролцон ардчилалд нөлөөлөх том аюул болсоор байна. Дайн, алан хядах ажиллагаа улс орон бүрд түгшүүр авчирч, этносын зөрчил мөргөлдөөн зэрэг нь ардчилсан институтэд дарамт шахалт үзүүлэх болсноор ардчиллаа хамгаалах шаардлага гарч байгаа.

Үүнээс гадна ардчиллын талаарх суурь ойлголтод өөрчлөлт гарах хандлага байгааг түүнд заналхийлж буй аюул гэж үзэх үү гэдэг асуудал үүсээд байна. Ардчиллын үнэт зүйлсийг үндсээр нь эргэн харах эсхүл түүний хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлахтай холбоотой либерал бүрдэл хэсгийг авч хаях гэсэн зүйл яригдах болов.

Улс төрийн салбарыг ардчилахаас гадна эдийн засаг, нийгэм, соёл зэрэг нийгмийн бусад салбарт ардчилах үйл явц өрнөж байж ардчиллын ирээдүй гэрэл гэгээтэй болох учиртайг судлаачид анхааруулж байна.

Нийгмийн дотоод асуудлыг шийдвэрлэх нь ардчиллын эрхэм зорилго гэдгийг өдөр тутам сануулж, сурталчлах хэрэгцээ байна. Засаглагчийн эрх мэдлийг хязгаарлан улс төрийн үйл явцад идэвхтэй оролцох боломжийг иргэн хүнд хангасан, үнэт зүйлс дээр суурилсан ардчилсан удирдлагын хэлбэр, улс төрийн дэглэм хэрэгтэйг тунхаглах нь ардчилсан үзэл санаа иргэдийн ухамсарт сууж төлөвшин иргэний нийгэм бий болоход нэмэртэй.

Ардчилсан систем хувьсан хөгжих нь тасралтгүй явагдах үйл явц байх учиртай. Ардчиллыг хөгжиж буй динамик үзэгдэл гэж ойлгох хэрэгтэй. Ардчиллын үнэт зүйл төлөвшөөгүй байсан ч түүний институтийн ач холбогдлыг номлож байх хэрэгтэй. Ардчиллыг бүтээж чанаржуулах нь нийгэмд тустай зүйл авчирдаг. Улс төрийн өрсөлдөөн шударга, нээлттэй болдог, улс төрийн процесст нийгэм бүрэн дүүрэн татагдан ордог, хүмүүсийн мэдлэг боловсрол боломж чадвар нэмэгддэг, сонгогдсон томилогдсон засаглагч илүү хариуцлагатай ажиллаж, тайлагнадаг болдог, иргэдийн эрх, эрх чөлөө хамгаалагдах төвшин нэмэгддэг, хууль тэргүүлэх хүчин болж, үр өгөөж нь дээшилж ард иргэдэд найдвартай түшиг тулгуур болдог зэргийг бодолцон нийгэмд ардчиллыг дэмжих хувийг нэмэгдүүлж, давуу талыг бий болгож чадвал үр ашгаа өгөх болно.

Abstract:

Democracy is often hailed as a natural form of government, yet it is not a system that arises effortlessly. Many stereotypes, beginning with the entrenched notion that democracy embodies the rule of the people, do not align with historical and factual realities. Initially, democracy represented the rule of a relative minority possessing economic resources and political power. Athenian democracy, which initially thrived, was ultimately destroyed when it devolved into an ochlocracy driven by the unreasonable interests of the masses, a transformation brought about by the power struggles among demagogues. Political elites seeking to control governance have actively promoted democracy, incorporating various norms and rules into it to ensure their continued authority by persuading the masses. Given that many modern criticisms of democracy stem from these distortions, it is necessary to reevaluate them historically and logically to identify areas for correction.

Key words: democracy, demos, demagogue, oligarch, elite

Ашигласан ном, материал

- Kant, I. (1983). *Perpetual Peace and Other Essays*. Hackett Publishing Company, Inc.
Rene Descartes. (1619). *Rules for the Direction of the Mind*. Bobbs-Merrill.
Аристотель. (2006). *Улс төр*.
Даль, Р. (2004). *Ардчиллын тухай*. Эдмон.
Фукуяма, Ф. (2014). *Улс төрийн тогтолцооны сурвалж*. Нэпко.
Улс төрийн тогтолцооны сурвалж. Нэпко.